

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2020-28-36-49>
УДК 37.091.4-051Грінченко:39]:94(477)"188/190"

Коляденко Ольга Володимирівна,

аспірантка II-го року навчання
спеціальності 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки»
кафедри теорії та історії педагогіки,
начальник відділу навчально-організаційної роботи НМЦ
стандартизації та якості освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1232-0226>
olga.kolyadenko2016@gmail.com

ЕТНОГРАФІЧНА СПАДЩИНА БОРИСА ГРІНЧЕНКА ЯК ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК ПРОСВІТНИЦЬКОЇ РОБОТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (1880 – 1900-ТІ РР.)

Анотація. Статтю присвячено відображенню значущості етнографічної спадщини видатного українського громадського й культурно-освітнього діяча Бориса Грінченка (1863–1910) для формування у широких кіл українців національно орієнтованої свідомості в умовах позадержавного існування у період останньої третини XIX ст. – початку XX ст. Проаналізовано основні етнографічні праці діяча (1895–1900) у контексті висвітлення їх ролі у науковому обґрунтуванні окремих функціонування українського етносоціуму як певної цілісності, що володіє своєрідним світобаченням і світорозумінням, як народу із своєю неповторною культурою і духовністю. На підставі аналізу численних рецензій, відгуків про етнографічні праці діяча його сучасників – і співвітчизників (Хв. Вовка, В. Горленка, З. Кузеля, А. Кримського), й іноземних авторів (Г. Полівка, Ф. Ржегоржа, Я. Карловича) – доведено вагомість його здобутків у сприянні розвитку національної самосвідомості українського населення, у створенні своєрідного паспорту української нації засобами зібраних етнографічних матеріалів як вагомих доказів самобутності. Розкрито здійснення Б. Грінченком національно орієнтованої просвіти селянських школярів на основі використання фольклорних зразків. Показано, що Б. Грінченко аргументовано довів нагальну потребу навчати українських дітей їхньою рідною мовою і за підручниками, що містять близький їм навчальний матеріал, бо це відповідає їхній ментальності й природі. Етнографічний матеріал він розглядав як доступний за змістом і важливий у національно орієнтованому вихованні українських дітей дидактичний матеріал, що коріниться у моральних і духовних традиціях українського етносу, відповідає українському архетипу, а тому позитивно впливає на соціально значуще формування національної самосвідомості школярів.

Ключові слова: Борис Грінченко; українські етнографічні матеріали; навчальні книги; націєтворення; національна просвіта.

1. ВСТУП /INTRODUCTION

Постановка проблеми. В історії української гуманітаристики Борис Дмитрович Грінченко вирізняється напрочуд багатограним талантом. Його постать в історії України

є унікальною, бо він залишив вагомий творчий внесок як педагог, етнограф і фольклорист, мовознавець, перекладач, критик, видавець, бібліограф, освітній і громадський діяч. Був одним з тих, кого можна назвати вченим-енциклопедистом за значущістю й розмаїттям наукових здобутків. Своїм життям Борис Грінченко підтвердив істину, що в будь-якій науці успіхи вченого залежать від щоденної копіткої праці. Культ праці для вченого був освячений любов'ю до України, до українського народу [13, арк. 425]:

Україно! Доле моя,
Кохання єдине!
Хай за тебе, рідний краю,
За тебе загину!..
І яке б кохання люте
Мене не гнітило,
Все б нічого, якби тільки
Ти була щаслива!

Навіть своїй дружині він говорив, що любить її найбільше після України: «Нема для мене на всьому світові мирному нічого дорожшого й святішого, (Окрім України), як ти свята моя, життя моє, квітонько моя!» [12, с. 1]. На нашу думку Борис Грінченко досяг творчих успіхів саме завдяки безмежній любові до України та її мови, звичаїв і традицій.

Становлення особистості Б. Грінченка відбувалось у часи безпросвітності в українському громадському і культурному житті. Маємо на увазі впровадження горезвісних Валуєвського циркуляру [18, с. 72-73] та Емського указу [18, с. 262-263], що спрямовувалися на заборону владою розвитку українців як самостійної нації в межах Російської імперії. Тому наукові здобутки діяча стали результатом невтомної самоосвіти, а свою діяльність він поклав на просвітництво українського населення з метою формування у нього національної самосвідомості. Цій ідеї слугували й етнографічні збірки Бориса Грінченка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками історіографія українського грінченкознавства збагатилася науковими працями (монографіями, статтями, кандидатськими й докторськими дисертаціями), у яких розкриті різні аспекти багатогранної спадщини Б. Грінченка. Зокрема до вивчення його етнографічної спадщини зверталася Н. Родінова (2007), М. Малиш (1994), Л. Козар (1997), Н. Борисенко (2006), О. Барліт (2009), О. Вовк (2011), Н. Кобижча (2013), у студіях яких розглянуто окремі питання етнографічного доробку діяча у контексті літературознавства, народознавства, фольклорознавства, культурознавства.

Етнографічні праці Б. Грінченка побачили світ у складні часи української історії, коли було конче необхідно доводити самоцінність й окремішність самого народу, його самобутність, «піднести усну народну творчість до рівня національного документа, що засвідчує право народу на своє національне життя і державну незалежність» [22, с. 7].

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – розкрити значення етнографічної спадщини Грінченка для формування національної просвіти й національно орієнтованої свідомості широких кіл українців. Для реалізації визначеної мети сформульовано такі **завдання**: здійснити історіографічний аналіз досліджень, присвячених етнографічному доробку Бориса Грінченка; проаналізувати суть і спрямованість етнографічних праць Б. Грінченка у контексті національної ідеї; висвітлити оцінки етнографічного доробку діяча, зроблені його сучасниками й теперішніми дослідниками; схарактеризувати внесок Б. Грінченка у просування української ідеї та просвіти українців засобами етнографічних студій.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

Як зазначає сучасна дослідниця Н. Родінова [24], етнографія у XIX – на початку XX ст. була найрозвиненішою народознавчою наукою, що відіграла важливу націєтворчу і державотворчу роль. На основі вивчення й оприлюднення етнографічних матеріалів дослідники намагалися зрозуміти й відобразити світоглядні уявлення українського народу, його спосіб життя, духовну культуру. До перших дослідників етнографічної спадщини українського народу належать Михайло Максимович, Павло Чубинський та Микола Сумцов. Їхні Етнографічні студії давали змогу відкрити й оприлюднити «глибині пласти народних вірувань, міфологічних уявлень, фольклорних і магічних традицій, ритуалів, обрядів, на основі яких формувалося світобачення українського етносу і в яких знайшла відображення його ментальність» [17, с. 127-128].

Основні, зібрані Борисом Грінченком, етнографічні матеріали побачили світ у вигляді чотирьох об'ємних випусків (додатків) до видання «Земський збірник Чернігівської губернії» (протягом 1895 – 1900 років). До них належать три томи з назвою «Етнографічні матеріали, зібрані у Чернігівській і сусідній з нею губерніях» [4] – [6] та окремих збірник-том «Из уст народа. Малороссийские рассказы, сказки и прочее» («З вуст народу. Малоросійські розповіді, казки та інше») [7]. Збирав матеріали Б. Грінченко спілкуючись з селянами, слухаючи мелодичну народну мову, зокрема на Харківщині (1878 – 1885), де навчався в Харківському реальному училищі, а згодом розпочав вчителювати, і під час роботи земським статистиком на Херсонщині (1885 – 1887), вчителем на Катеринославщині (1887 – 1893) та на посаді справознавця оціночної комісії в губернській земській управі на Чернігівщині (1893 – 1902).

Разом із Б. Грінченком участь у збиранні матеріалів узяли й залучені ним респонденти з багатьох куточків України (близько 60). До найвідоміших з них можна віднести таких: М. Грінченко, В. Горленко, М. Дикарев, Т. Зінківський, І. Зозуля, Г. Коваленко, В. Кравченко, І. Липа, М. Кропивницький, В. Степаненко [25, с. 94].

Варто наголосити, що етнографічні публікації Б. Грінченка відразу викликали інтерес та професійні відгуки про них. Так видатний український літератор А. Кримський у рецензії (1898) на перші два томи зазначав, що свої записи Б. Грінченко «вів здавна і ото свої численні етнографічні записи, роблені, починаючи од 1878 (на Харківщині попереду), він саме тепер вкупі з записами чернігівськими і видає» [23, с. 169]. А. Кримський зробив висновок, що ця праця – «найутішніше явище в цій царині» [23, с. 169], де відображено звичаї, погляди, етику й естетику народу, його дух, його життя. До цієї оцінки А. Кримський долучав і блискуче знання Борисом Грінченком фольклорного доробку своїх попередників і сучасників, високо оцінив й оброблення зібраних матеріалів, їх старанну систематизацію, тому й зробив висновок, що «цією стороною Грінченків збірник безперечно вищий за усі інші» [23, с. 177]. Про самого Б. Грінченка написав, що той мав усі підстави, аби стати гарним етнографом, бо жив серед народу й знав побут, «мав талант белетриста і блискуче знання української мови для того, щоб зобразити живі картини з простонародного побуту» [23, с. 177]. А рецензент збірки В. Горленко наголошував на тому, що Борис Грінченко розкрив «світ малоросійського села – поле, господарчі роботи», ставлення селян до Землі як джерела благополуччя, годувальниці, визнання ними праці єдиним способом існування. Він писав, що матеріали доводять, з якою «повагою ставиться селянин до плодів своєї праці, святого хліба» [3, с. 215].

Як упорядник Б. Грінченко здійснив титанічну роботу з систематизації матеріалів, йому доводилося відбирати нові, невідомі або ж цікавіші варіанти, вирізняти компіляції, створювати ґрунтовний довідковий апарат та бібліографічні покажчики. Особливо важливими він вважав вміщення нових текстів та наукових коментарів до них,

про що зазначав зокрема у своїй рецензії на роботу О. Малинки (1902), у якій писав про потребу подання нових зразків, «щоб нагромадження вже відомих не ускладнювало дослідницьку роботу» [9, с. 9].

До першого тому «Етнографічних матеріалів...» (1895) увійшли зразки прозового жанру, зібрані протягом 15 років збиральницької роботи (1878 – 1893). Записані вони були, як зазначено у передмові самим укладачем, особисто ним або під його керівництвом деякими учнями тих шкіл, де він учителював, зокрема М. Нечипоренком і І. Шоломієм [4, с.1]. Частину матеріалів було надано «М. Грінченко, В. Андрієвським, А. Гарньє, М. Дикаревим, І. Журавським, О. Русовим, М. Рклицьким, П. Солониною, В. Степаненко, П. Череватенко» [4, с. 1]. Географічний ареал, охоплений записувачами, був широкий – Київська, Чернігівська, Катеринославська (записи Б. Грінченка із сіл Троїцьке, Олексіївка), Харківська (багато записів із с. Нижня Сироватка), Полтавська (із с. Чунишина), Волинська, Воронежська (записи подано М. Дикаревим) і Курська (записи, зроблені Т. Зінківським) губернії.

У цьому томі вміщено 158 народних оповідань, казок і переказів, 272 приказки, 46 загадок, 63 повір'їв і замовлянь. Його поява викликала широке зацікавлення серед науковців, здобула визнання також у науковому світі зарубіжжя, про що свідчать рецензії у періодичній пресі [23] та листування Б. Грінченка з А. Кримським, В. Гнатюком, М. Комаровим, О. Лазаревським, великою прихильністю сповнений і лист В. Горленка [2, с. 1].

Другий том «Етнографічних матеріалів...» (1896) став продовженням першого і за структурою був подібний до нього. Матеріали було записано в різний час А. Гарньє, М. Грінченко, Н. та М. Дикаревими, Е. Дорошевським, І. Зозулею, Г. Коваленком, В. Кравченком, М. Кононенком, М. Нечипоренком, В. Степаненком та самим Б. Грінченком [5, с. 1]. Зокрема, у ньому вміщено 187 народних оповідань, казок і переказів, 216 приказок, 44 загадки, багато повір'їв і замовлянь. Численні рецензії на видання належали В. Гнатюку, М. Комарову, А. Кримському, О. Лазаревському, А. Пясецькому, Г. Полівка [23]. Вони віднесли видання до цінного здобутку етнографічної науки. А. Кримський серед записів самого Б. Грінченка особливо схвально відзначив записи з Чернігівщини, які фіксують «язичницькі уявлення», а найважливішою частиною обох випусків назвав 200 казок, що «здебільшого є новими зразками» [23, с. 174].

Третій том «Етнографічних матеріалів...» (1898) містив записи матеріалів, здійснені протягом 1871 – 1898 рр. Зауважимо, що записи самого Б. Грінченка датуються кінцем 1880 – 1893 рр. Крім нього найбільше зразків зафіксували В. Степаненко, А. Заблоцький. У цьому томі вміщено лише систематизовані народні пісні.

Загалом у розпорядженні Б. Грінченка виявилось понад 4600 пісень, більшість з яких заслуговувала на публікацію. Проте з огляду на обмежений обсяг видання, йому довелося надавати перевагу новим, раніше не опублікованим і найцікавішим зразкам, тому до тому ввійшло 1937 одиниць, серед яких зразки майже всіх жанрів українського пісенного фольклору – історичні, чумацькі, бурлацькі, наймитські, рекрутські, солдатські, розбійницькі, петрівчані, троїцькі, купальські, русальні, трудові (косарські, жнивні), весільні, колискові, жартівливі і сатиричні, дитячі пісні, колядки, щедрівки, веснянки, балади, похоронні голосіння. «Ці майже дві тисячі пісень, або ж нові, або ж ті, що переспівують на інакший лад старі мотиви є відголосом народної душі та почуттів, що живуть і намагаються розвиватися, охоплюючи нові горизонти» [6, с. 16].

Водночас, третій том – це не звичайний пісенник, а за висловом сучасного дослідника-грінченкознавця В. Яременка – це «мала енциклопедія мистецького досвіду народу» [30, с. 10]. Він наголошує, що Б. Грінченко як фольклорист «з багатющого пісенного матеріалу, особливо із варіантів, добуває те, що й має добувати, – заховану в ньому мудрість, народні знання про людину і світ» [30, с. 10], бо пісня – «носій надпотужної

енергії, засіб єднання сотень поколінь, десятків культурно-історичних епох, незглибиме джерело духовності» [30, с. 8-9].

Пісенний том також було відзначено рецензіями видатних науковців. Так І. Франко відзначив цінність бібліографічного покажчика видання [23]. Високу оцінку роботі Б. Грінченка дали Ф. Вовк [1] та М. Дикарєв [16], підкресливши її велику наукову цінність та монументальність. М. Сумцов у книзі «Діячі українського фольклору» (1910) вказав на велике значення етнографічних матеріалів (пісень, казок), відмітив не лише багатство їх змісту, а й цінність численних, зроблених укладачем, бібліографічних вказівок до них. Особливо цінним йому видався 3-й том, який «має йти поруч із найкращими збірниками П. Чубинського та Я. Головацького» [26, с. 22].

Збірник «Из уст народа. Малороссийские рассказы, сказки и прочее» («З вуст народу. Малоросійські розповіді, казки та інше») (1900) став завершальним випуском фундаментального видання. Матеріал у ньому згруповано за схемою перших двох томів, й зібрано з того ж географічного ареалу. Збірник містить 265 оповідань, переказів і легенд, казок, 245 прислів'їв, 64 загадки, понад 100 замовлянь і повір'їв. На наш погляд, найбагатшими за змістом є ті розділи, що стосуються народної прози про родинне і суспільне життя, про надприродні сили й істоти, замовляння і знахарство, адже вони яскраво ілюструють світобачення селян. Значне місце в збірнику посідають також фантастичні казки – один улюблених видів усної народної творчості, який реалізував потребу людини у відстороненні хоч би на певний час від буденних турбот і умов дійсності. Про це притаманне людям праці бажання В. Горленко писав: «Казки свої вони зберігають в пам'яті багатьох поколінь, і вони цікавлять майже однаково і дитину, і дорослого» [3, с. 224-225].

Осердям етнографічних досліджень Б. Грінченка був народний пласт української культури, збереженої у різних формах міфопоетичної, фольклорної творчості людей. Її вивчення дало змогу Б. Грінченку виявити і відобразити «картину світу» українських селян, їхнє ставлення до сім'ї, шлюбу, чужинців, персонажів потойбічного світу, розкрити форми розмірковувань, ментальні і моральні установки, а отже сформуванню доказове уявлення про український етносоціум як певну цілісність.

Етнографічні видання Б. Грінченка свідчать, що він розглядав їх як важливий засіб виховання й навчання, і використовував у своїй вчительській роботі такі малі форми української усної народної творчості, як приказки, байки, дитячі пісні, народні вірші й оповідання, народні жарти. Ці літературні форми мали істотне дидактичне значення, адже вони водночас були і тісно пов'язані з повсякденним життям українських селянських дітей-школярів, а тому їх зміст був цілком зрозумілим для них, і концентрували в собі вироблене народом протягом століть етнічне світобачення. Тому, використовуючи такі етнографічні матеріали у навчанні дітей, учитель Грінченко не лише навчав дітей читати й писати, а й сприяв формуванню в них поваги до мудрості свого народу, певних традиційних моральних якостей, закріплював усталені в народі норми поведінки і світорозуміння.

Саме у період вчителювання у сільських школах Катеринославщини Б. Грінченко почав публікувати зібрані краєзнавчі матеріали й укладав для учнів саморобні рукописні читанки українською мовою, куди вмщував зразки усної народної творчості, близької і зрозумілої сільським дітям [29, с. 7]. Слід зазначити, що малі фольклорні форми Борис Грінченко добирав у такий спосіб, аби вони сприяли розвитку логічного й образного мислення, розуму, волі й почуттів дітей, викликали у них позитивні емоції. [20, с. 172], [27, с. 11]. У такий спосіб вже в дитячому віці закладалися підґрунтя національної свідомості, виховувалася національна ідентичність. Так вміщений у рукописному журналі «Квітка. Настина читанка» (1890–1891), укладеному Б. Грінченком для своєї доньки, заслуговує на увагу матеріал, спрямований на усвідомлення самоідентичності, націлений

на національне виховання, прищеплення патріотичних почуттів, повагу до свого народу, наприклад: «Ми балакаємо по-українському і зevamo Українцями... Ми, Українці, живемо у своїй землі. Наша земля зветься Україна» [10, арк. 69]. Доцільним методичним прийомом вважаємо й те, що Б. Грінченко повторює цю думку тричі: на початку, в середині і в самому кінці тексту. Основна мета такого потрійного повтору – закріпити в свідомості дитини свою національну приналежність, гордість за свою націю. Теза, висловлена в кінці тексту, відображає принципову національну позицію Бориса Дмитровича: «Ми, Українці, живемо у своїй землі, на Україні, балакаємо і пишемо по-своєму, по-українському. Ми, Українці, повинні любити свою землю Україну більш од усього на світі і балакати і писати тільки по-українському» [10, с. 70]. Такий матеріал, безперечно, сприяв розвитку у дітей почуття любові й поваги до свого краю, бажання бути гідними своїх батьків.

Б. Грінченко вважав, що етнографія тісно пов'язана з психологією народу, зокрема й у питанні навчання української дитини російською мовою. У процесі навчання чужою мовою чуже слово, писав він, не викликає в дитини того уявлення чи поняття, які викликає слово рідне, бо «словами висловлюються тільки уявлення про предмет, а не самі предмети. І уявлення ці у різних народів різні» [28, с. 16].

Аналізуючи тогочасну навчальну літературу, у глибокому педагогічно-публіцистичному нарисі «На беспросветном пути. Об украинской школе» («На безпросвітному шляху. Про українську школу», 1906), Борис Грінченко підкреслював, що тогочасні навчальні книги видавали лише державною, тобто російською мовою. Вони були повністю орієнтовані на російський навчальний матеріал – природничий, історичний, етнографічний тощо, а тому такі книги не можуть бути засобом національно-культурного виховання для українців: «Кращі книги для шкільного читання в значній мірі заповнені народним російським матеріалом: прислів'ями, піснями, казками. Засіб надзвичайно раціональний: це лише збільшує природність книги, наближаючи її до народного розуміння й смаку. Але знову-таки до якого? До великоруського. Що ж стосується українських дітей, то чим більший матеріал для читання специфічно великоруський, тим він дальший від їхнього розуміння й смаку. Інакше й бути не може: чим більше матеріал народний великоруський, тим більше в ньому відбилася природа, погляд і світогляд великоруські; адже у нас все це інше!» [8, с. 28-29].

Борис Грінченко доводив, що у дитини-українця зовсім не виникає образ національного світу, близького й знайомого, якщо йому пропонують такий опис «рідного краю»: «Невзрачна, некрасива наша деревенька: кое-где торчат около почернелых изб березки; румяная раскинулась рябина со своими ярко-красными кистями; иногда деревянный репеек (резной из дерева круг вроде флага) развеивается над крышей с мочальной лентой, либо деревянный и резной петушок торчит над светелкой» («Непоказне, негарне наше село: подекуди стирчать біля почорнілих хат берізки; рум'яна розкинулася горобина зі своїми яскраво-червоними китицями; іноді дерев'яний реп'ях (різьблений з дерева круг на зразок прапора) майоріє над дахом із мочальною стрічкою, або дерев'яний і різьблений півник стирчить над хатою») [8, с. 25].

Адже для України характерні яскраві, мальовничі краєвиди, багаті на пишну рослинність і села з барвистими оселями. Тому Б. Грінченко зауважує: «Но ведь это совершенно чуждо вашему ребенку: наши хаты не строятся из еловых и сосновых бревен; репейников, врезных петушков и мочальных лент на них нет; стены их не чернеют и не белеют; березы возле них не торчат, а растут вишневые деревья, вербы и пр.; если есть лес, то он не еловый и пр., пр. Что, кроме унылого недоумения, может вызвать такое описание в душе нашего ученика? Разве это его родина?... Но иной родины в книге нет, и ему приказывают считать своей ту, которая полагается по программе...» («Але ж все це зовсім чуже нашій дитині: наші хати не будують з ялинових і соснових колод; реп'яхів, різьблених півників і мочальних стрічок на них немає; стіни їх не

чорніють і не біліють; берези біля них не стирчать, а ростуть вишневі дерева, верби й ін.; якщо є ліс, то він не ялинковий й ін., ін. Що, окрім сумного подиву, може викликати такий опис в душі нашого учня? Хіба це його батьківщина? Але іншої батьківщини в книзі немає, і йому наказують вважати своєю ту, яка передбачена програмою...») [8, с. 26].

Російські навчальні книги не містили також елементів української географії, що теж не сприяло формуванню у дітей образу Батьківщини. Національна історія, як складник образу світу, теж цілковито формувалася з історії російського народу, а сама етнічна спільність «українці» асимілювалася у понятті «русское население». Як пише сучасний грінченкознавець О. Неживий, результат подібної освітньої практики – денационалізація людей, адже дитина виростає людиною без Вітчизни й історії [21, с. 24]. А сам Б. Грінченко так описував зміст навчання у тогочасній школі: «Знайомство з минулим свого краю, з діяльністю пращурів, які розвивають суспільні почуття, пробуджують свідомість обов'язку перед сучасним суспільством і майбутніми поколіннями, — для нашого [українського – прим.] учня річ неможлива. Чи не дивно, що ці суспільні почуття не тільки не розвиваються, але регресують в народі за таких обставин?» – підсумовував Б. Грінченко [8, с. 31-32].

Як доводить сучасний дослідник спадщини Б. Грінченка О. Неживий [21], національний образ світу українця має специфічні етнічні доміанти, і не припускає чужих йому норм життя. Одним з суттєвих виявів національного принципу в навчанні й вихованні є врахування народного світогляду, навіть на його побутовому рівні. Дитина живе у певному соціокультурному середовищі, із усталеними нормами поведінки, морально-етнічними цінностями, зокрема, сільську дитину школа має підготувати до найбільш природного, адекватного включення в свій соціум. «Наше селянство, – писав Б. Грінченко, – має свій глибокий, віками усталений історично та іншими причинами вироблений світогляд. Учень школи перебував і перебуватиме після її закінчення під великим впливом селянської сім'ї, де склався й віками зміцнювався цей світогляд. Значить і народному вчителю доводиться рахуватися з селянськими поглядами, доводиться замислюватися над ними й вести справу таким чином, щоб уникнути розбіжності з цими серед селянства поглядами» [8, с. 57-58].

В «Автобіографії», написаній для видавництва «Час» (1909), Б. Грінченко згадує, що у першій рік вчителювання його послали працювати в російське село, і на другий рік сталося те саме, але це село знаходилося на межі з Полтавщиною: «Я перейшов жити верстов за три у полтавське українське село, а в школу щодня ходив. Мені хотілося вчитися від народу мови, записувати лексичні й фольклористичні матеріали і взагалі придивлятися до народного життя» [11, с. 1]. Як вважає В. Яременко, багатолітній дослідник творчості Грінченка, – це було життя у живому етнографічному музеї із соковитою, барвінковою, солов'їною українською мовою «екскурсоводів»-селян Полтавщини [29, с. 7].

Водночас, Б. Грінченко не ідеалізував селянство, і не лише захоплювався «співочою і поетичною сутністю української жінки», а вдавався до культурно-просвітніх заходів, щоб, як написав В. Яременко, «вивести ту співочу душу із темряви, убогості і загального занепаду» [29, с. 9]. Пристаємо до міркувань В. Яременка, що Борис Грінченко розширює поняття «народ», включаючи до нього крім селянства і «панів» – інтелігенцію, яка з другої половини XIX ст. починала боротися за права селянства. «Із цих двох станів він [Б. Грінченко – прим.] прагнув витворити через об'єднання селянства («мужиків») та інтелігенції («панів») монолітну спільноту – націю. І етнографія як наука стала для Б. Грінченка засобом і джерелом націєтворення і державотворення» – пише В. Яременко [29, с. 9].

Видатний просвітник-Грінченко стверджував, що «треба, щоб інтелігенція (освічені люде), яка живе на Україні, вернулася до свого народу, до своєї національності і

говорила тією мовою, якою говорить народ. Народ без інтелігенції не може добре жити й розвиватись, але так само й інтелігенція без народу – ніщо. Нехай же вони поєднуються, то буде в них велика сила на всяке добре діло» [14, с. 22]. Тому відродження нації діяч пов'язував насамперед з розвитком освіти українського народу. Він писав: «Нам треба зараз же науки української мови, історії українського письменства, історії українського народу і українського народознавства по гімназіях та університетах» [14, с. 22].

Зібравши ґрунтовний етнографічний матеріал, Б. Грінченко одержав аргументовані підстави протестувати проти русифікації, нищення та нівеляції рідної, надзвичайно образної і багатой мови. Тому як педагог він прагнув використовувати фольклорний матеріал у народопроевітній діяльності «як джерело формування самоідентифікації народу, як документи, що засвідчують самобутність українського народу в сім'ї слов'янських народів, який має право на державну незалежність, суверенітет» [28, с. 17].

Підтвердженням незаперечної цінності етнографічної спадщини Б. Грінченка для справи націєтворення є й те, що вона вочевидь доводила і доводить: в минулому народ, його суспільні верстви мали єдині для всіх обряди, звичаї, вірування, пісні, різниця між людьми полягала хіба що у рівні їхньої заможності. Етнографічні записи виявлялися своєрідними документами, свідченнями самого народу про себе.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Нині Б. Грінченко займає одне з чільних місць в українській фольклористиці та етнографії, його відносять до плеяди провідних українських дослідників у цій царині [17, с. 128]. Однак великого авторитету він досяг як етнограф ще за життя. Внесок Бориса Грінченка в українське народознавство було поціноване сучасниками-співвітчизниками, серед яких такі відомі українські діячі, як Хв. Вовк, В. Горленко, З. Кузеля, А. Кримський, В. Головацький, М. Сумцов, І. Липа, а також європейські дослідники І. Полівка, Ф. Главачек, Я. Карлович, Д. Оскар, Ф. Ржегорж [17, с.126]. Про офіційне визнання авторитету Б. Грінченка-етнолога свідчить й золота медаль Російської академії наук (1906) за його об'ємну рецензію [9] на працю М. Малинки «Сборник материалов по малорусскому фольклору» («Збірка матеріалів з малоруського фольклору», (1902), написану за дорученням академії.

На переконання українського етнографа З. Кузеля, Б. Грінченко належав до нечисленного гурту людей, що ставили інтереси щастя вітчизни вище власного і «до смерті працюють невтомимо, щоби посунути добру справу наперед і стати ближче святого, леліаного глибоко в серці ідеалу поступу» [19, с. 15]. Як свідчать автобіографічні матеріали, листування, праці Бориса Грінченка, головною метою свого життя він вважав пробудження національної самосвідомості, а його етнографічні збірки та праці сповнені любов'ю до свого народу, прагненням посприяти його культурному розвитку і національному самовизначенню. Своє розуміння призначення етнографічних матеріалів Б. Грінченко розкрив у дарчому написі З.Г. Богдановій, зробленому на книзі «Етнографічні матеріали»: «Ця книга складається з творів, записаних од народу. Записуються вони, між іншим, на те, щоб по їх можна було вивчати народ – його мову, звичаї, розвиток, – увесь народний світогляд, бо тим, що хочуть працювати для добра свого народу, треба знати цей народ. З такою думкою складалася й ця книга. Гарно впиватися соняшним сяєвом, але нещасливому сонце не сяє, а коли сяє, то мов ворог сміється. Узнавати, як живе нещасливий, приходити до його на поміч, роблючи так, щоб хмари не закривали йому сонця правди, краси і добра – ось на що ми повинні жити.

Йти самим до світу і вести за собою до того світу і тих, хто блукає серед темряви, – більшого щастя у людини не може бути» [15].

Підсумовуючи досягнення Бориса Грінченка в етнографічній науці, по-перше, варто відзначити, що він надав українській етнографії значення своєрідного паспорту української нації, перетворив її на науку про самоідентифікацію народу, народу самобутнього, із своєю неповторною культурою і духовністю. По-друге, він обґрунтував й аргументовано довів нагальну потребу навчати українських дітей їхньою рідною мовою. По-третє, використав етнографічний матеріал, як доступний за змістом (чим реалізував педагогічний принцип природовідповідності), надкорисний у виховному значенні (формування моральних і духовних якостей відповідно до українського архетипу) і соціально значущий (формування національної самосвідомості) навчальний засіб.

Етнографічні публікації Бориса Грінченка відіграли важливу роль у просуванні української ідеї та просвіті пересічних українців, посприяли подальшому розвитку української освіти, науки і культури.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLITERATED)

1. Вовк, Ф., 1899. *Грінченку Борису лист V, 1899*, Ф. III. Од. зб. 35957, Київ: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.
2. Горленко, В.П., 1897. *Лист з Петербургу та Ярошовки від 27 лютого 1897*, Ф. III, Од. зб. 36132, Київ: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Арк. 1.
3. Горленко, В.П., 1898. *Заветы деревни, Южнорусские очерки и портреты*, Киев, С. 212-229.
4. Гринченко, Б., 1895. *Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Вып. 1*, Чернигов: Типографія Губернского Земства, 308 с.
5. Гринченко, Б., 1897. *Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях Вып. 2*, Чернигов: Типографія Губернского Земства, 390 с.
6. Гринченко, Б., 1899. *Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях Вып. 3*, Чернигов: Типографія Губернского Земства, 765 с.
7. Гринченко, Б.Д., 1900. *Из уст народа: малорус. рассказы, сказки и пр.*, Чернигов: Приложение к № XII «Земского Сборника», 488 с.
8. Гринченко, Б.Д., 1907. *На беспросветном пути. Об украинской школе*, 2-е изд., испр., Київ: Вид-во «Вік», 101 с.
9. Гринченко, Б.Д., 1907. *Отзыв о сочинении А.Н. Малинки: «Сборник материалов по малорусскому фольклору (Черниг., Волынск., Полтавск. и некот. др. губ.)»*. Чернигов. 1902: составленный Б. Д. Гринченко, Санкт-Петербург: Тип. Император. акад. наук, 64 с.
10. Грінченко, Б., 1890-1891. *Квітка. Настина читанка*, Ф. I, од. зб. 31505, Ч. I, II, Київ: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, 100 арк.
11. Грінченко, Б., 1909. *Автобіографія 1909 року, написана для видавництва «Час»*, Ф. I, № 32303, Київ: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, 5 Арк.
12. Грінченко, Б.Д. *Лист до дружини*, Ф. III, № 42229, Київ: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.
13. Грінченко, Б.Д. *Листи до О. Косинського 1881 – 1891*, Ф. 77, Од. зб. 282, Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописів та текстології, Арк. 425.

14. Грінченко, Б.Д., 1907. *Якої нам треба школи*, Київ, 24 с.
15. *Дарчий напис Бориса Грінченка* З. Г. Богдановій на книзі «*Етнографические материалы*», Ф. I, № 31441, Київ: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.
16. Дикарев, М. *Лист Грінченку Б. 1899 р.*, Ф. III, Од. зб. 36845, Київ: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.
17. Кобижча, Н.І., 2017. *Культурницька діяльність Бориса Грінченка: світоглядний аспект*: монографія, Київ: Видавництво Ліра, 204 с.
18. Кремень, В.Г., 2008. *Енциклопедія освіти*, Київ: Юрінком Інтер, 1038 с.
19. Кузеля, З., 1910. Борис Грінченко як етнограф, *На могилу Бориса Грінченка. Три промови*, Чернівці, С. 15-20.
20. Михайлович, В., 1910. Селянська пам'ятка про Б. Грінченка, *Над могилою Бориса Грінченка: автобіографія, похорон, спомини, статт*, Київ: Вік, С. 170-176.
21. Неживий, О.І., 2003. *Борис Грінченко: вартовий рідного слова. Педагогічна спадщина та проблеми сучасної освіти*, Луганськ: Знання, 124 с.
22. Огнев'юк, В., 2015. Від голови редакційної ради, *Грінченко Борис. Зібрання творів. Етнографічна спадщина. Кн. 1*, Київ, С. 7.
23. Рецензії: Байздренко, М., 1895. Рец.: Грінченко Б.Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. Первый выпуск. Чернигов, 1895, *Зоря*, № 18, 15 (27) вересня, С. 358-359; Гнатюк, В., 1896. Рец.: Грінченко Б.Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Выпуск 1. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. Чернигов, 1895, ст. 11+IV+308, *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, Т. X, Кн. II, С. 45-49; Гнатюк, В., 1897. Рец.: Грінченко Б.Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Выпуск 2. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. Чернигов, 1896, ст. 390, *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, Т. XVIII, Кн. IV, С. 48-50; Комаров, М., 1896. Рец.: Грінченко Б.Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. Первый выпуск. Чернигов, 1895, *Зоря*, № 17, С. 338; Комаров, М., 1896. Рец.: Грінченко Б.Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. Второй выпуск. Чернигов, 1896, *Зоря*, № 19, С. 379; Кримський, А., 1898. Рец.: Грінченко Б.Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и проч. Два выпуска: I – Чернигов, 1895 (ст. IV + 308); II – Чернигов, 1896 (ст. II + 390), *Етнографическое обозрение*, Т. 36, № 1, С. 168-178; Лазаревський, О., 1895. Рец.: Грінченко Б.Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. Первый выпуск. Чернигов, 1895, *Киевская старина*, Т. 51, декабрь, С. 112-113; Лазаревський, О., 1896. Рец.: Грінченко Б.Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. Второй выпуск. Чернигов, 1896, *Киевская старина*, Т. LV, ноябрь, С. 61-62; Пясецький, А., 1898. Рец.: Грінченко Б.Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. Второй выпуск. Чернигов, 1897, *Волинь*, № 36; Рец., 1897: Грінченко Б.Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. Два выпуска. Чернигов, 1895 и 1896, *Вестник Европы*, Т. 1, Книга 1,

- январь, С. 413-414; Франко, І., 1899. Рец.: Гринченко Б.Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Т. III. Песни. Чернигов, 1899, *Літературно-науковий вісник*, Т. VI, № 5, С. 121-122; G., Polivka, 1899. Рец.: Гринченко Б.Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Вып. I. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. Чернигов, 1895. S. IV+308, *Archiv für slavische Philologie*, Т. XXI, С. 263-270; G., Polivka, 1899. Рец.: Гринченко Б.Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Вып. 2. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. Чернигов, 1897. II+390 S., *Archiv für slavische Philologie*, Т. XXI, С. 273-285; Th., Volkov., 1897. B.D. Hrintchenko, Etnograficheskie materialy, etc. (Matériaux ethnographiques recueillis dans le gouv. de Tchernyov et ses limitrophes), 2 vol. Tchernyov, 1895–1896, *Revue des traditions populaires*, Tome XII, № 2, P. 123-124.
24. Родінова, Н.Л., 2007. *Етнографічна діяльність Бориса Грінченка*, Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.05, Київ, 24 с.
25. Родіонова, Н., 2007. Етнографічний доробок Бориса Грінченка під час перебування на Чернігівщині, ISSN Online: 2518-1270, *Етнічна історія народів Європи*, № 23, С. 93-98.
26. Сумцов, Н.Ф., 1910. *Діячі українського фольклору*, Харків: Друк. «Печатне діло», 37 с.
27. Шерстюк, Г., 1910. Борис Грінченко і українська школа, *Світло*, Книжка перша, Вересень, С. 9-14.
28. Яременко, В., 2015. Етнографія – наука націєтворча, *Грінченко Борис. Зібрання творів. Етнографічна спадщина. Кн. 1*, Київ, С. 8-28.
29. Яременко, В., 2017. Борис Грінченко в етнографічній науці, *Грінченко Борис. Зібрання творів. Етнографічна спадщина. Кн. 3*, Київ, С. 7-14.
30. Яременко, В., 2017. Народна пісня як етнографічне джерело, *Грінченко Борис. Зібрання творів. Етнографічна спадщина. Кн. 2*, Київ, С. 7-18.

ETHNOGRAPHIC LEGACY OF BORYS HRINCHENKO AS AN IMPORTANT COMPONENT OF EDUCATIONAL ACTIVITIES IN THE UKRAINIAN LANDS (FROM 1880 TO 1900S)

Olga Kolyadenko,

second year postgraduate of the specialty

13.00.01 "General pedagogy and history of pedagogy",

head of educational and organizational work Borys Grinchenko Kyiv University,

Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1232-0226>

olga.kolyadenko2016@gmail.com

Abstract. The article aims to demonstrate how important the ethnographic legacy of Borys Hrinchenko, a prominent Ukrainian public, cultural, and educational figure (1863–1910), is for the formation of a nationally-oriented consciousness in a broad spectrum of Ukrainians under the non-state conditions from the last third of the 19th century to the beginning of the 20th century. We analyzed his key ethnographic works (1895–1901) in the light of their role in the scientific substantiation proving that the Ukrainian ethnic community developed independently as a certain integrity that has a peculiar outlook and worldview and as a people with its unique culture and spirituality. By analyzing numerous reviews and comments on Hrinchenko's ethnographic works from his compatriot contemporaries (Khv. Vovk, V. Horlenko, Z. Kuzel, A. Krymskyi) and

foreign authors (H. Polivka, F. Rzhedorzh, Ya. Karlovych), we proved the importance of his achievements in promoting the national identity of the Ukrainian population and creating a so-called passport of the Ukrainian nation by means of collected ethnographic materials as strong evidence of uniqueness.

It is revealed that B. Hrinchenko undertook nationally-oriented educational activities in order to teach peasant students based on the use of folklore materials. It is shown that B. Hrinchenko justified the urgent need to teach Ukrainian children in their own language and using textbooks that contain relevant educational materials, since it is consistent with their mentality and nature. He considered ethnographic materials to be didactic materials that are accessible in terms of content and important in the nationally-oriented education of Ukrainian children. These materials were rooted in the moral and spiritual traditions of the Ukrainian ethnos, complied with the Ukrainian archetype, and therefore positively influenced the socially significant formation of a students' national consciousness.

Keywords: Borys Hrinchenko; Ukrainian ethnographic materials; textbooks; formation of national identity; national education.

REFERENCES (TRANSLITERATED)

1. Vovk, F., 1899. *Hrinchenku Borysu lyst V, 1899*, F. III, Od. zb. 35957, Kyiv: Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho.
2. Horlenko, V.P., 1897. *Lyst z Peterburhu ta Yaroshovky vid 27 liutoho 1897*, F. III, Od. zb. 36132, Kyiv: Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, Ark. 1.
3. Gorlenko, V.P., 1898. *Zavety derevni. Juzhnorusskie ocherki i portrety*, Kiev, S. 212-229.
4. Grinchenko, B., 1895. *Jetnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoy i sosednih s nej gubernijah. Vyp. 1*, Chernigov: Tipografija Gubernskogo Zemstva, 308 s.
5. Grinchenko, B., 1897. *Jetnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoy i sosednih s nej gubernijah Vyp. 2*, Chernigov: Tipografija Gubernskogo Zemstva, 390 s.
6. Grinchenko, B., 1899. *Jetnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoy i sosednih s nej gubernijah Vyp. 3*, Chernigov: Tipografija Gubernskogo Zemstva, 765 s.
7. Grinchenko, B.D., 1900. *Iz ust naroda: malorus. rassказы, skazki i pr.*, Chernigov: Prilozhenie k № XII «Zemskogo Sbornika», 488 s. 8.
8. Grinchenko, B.D., 1907. *Na besprosvetnom puti. Ob ukrainskoj shkole, 2-e izd.*, ispr., Kyiv: Vyd-vo «Vik», 101 s.
9. Grinchenko, B.D., 1907. *Otzyv o sochinenii A. N. Malinki: «Sbornik materialov po malorusskomu fol'kloru». Chernigov. 1902: sostavlenyj B. D. Grinchenko*, Sankt-Peterburg: Tip. Imperator. akad. nauk, 64 s.
10. Hrinchenko, B., 1890-1891. *Kvitka. Nastyna chytanka.*, F. I, od. zb. 31505, Ch. I, II, Kyiv: Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, 100 ark.
11. Hrinchenko, B., 1909. *Avtobiohrafiiia 1909 roku, napysana dlia vydavnytstva «Chas»*, F. I, № 32303, Kyiv: Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, 5 Ark. Hrinchenko, B.D. *Lyst do druzhyny*, F. III, № 42229, Kyiv: Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho.
13. Hrinchenko, B.D. *Lysty do O. Kosynskoho 1881 – 1891*, F. 77, Od. zb. 282, Kyiv: Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy, viddil rukopysiv ta tekstolohii, Ark. 425.
14. Hrinchenko, B.D., 1907. *Yakoi nam treba shkoly*, Kyiv, 24 s.

15. *Darchyi napys Borysa Hrinchenka Z. H. Bohdanovii na knyzi «Jetnograficheskie materialy»*, F. I, № 31441, Kyiv: Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho.
16. Dykarev, M. *Lyst Hrinchenku B. 1899 r.*, F. III, Od. zb. 36845, Kyiv: Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho.
17. Kobyzhcha, N.I., 2017. *Kulturnytska diialnist Borysa Hrinchenka: svitohliadnyi aspekt: monohrafiia*, Kyiv: Vydavnytstvo Lira, 204 s.
18. Kremen, V.H., 2008. *Entsyklopediia osvity*, Kyiv: Yurinkom Inter, 1038 s.
19. Kuzelia, Z., 1910. Borys Hrinchenko yak etnograf. *Na mohylu Borysa Hrinchenka. Try promovy*, Chernivtsi, S. 15-20.
20. Mykhailovych, V., 1910. Selianska pamiatka pro B. Hrinchenka. *Nad mohyloiu Borysa Hrinchenka: avtobiohrafii, pokhoron, spomyny, statti*, Kyiv: Vik, S. 170-176.
21. Nezhyvyi, O.I., 2003. *Borys Hrinchenko: vartovyi ridnoho slova. Pedahohichna spadshchyna ta problemy suchasnoi osvity*, Luhansk: Znannia, 124 s.
22. Ohneviuk, V., 2015. Vid holovy redaktsiinoi rady, *Hrinchenko Borys. Zibrannia tvoriv. Etnohrafichna spadshchyna. Kn. 1*, Kyiv, S. 7.
23. Retsenzii: Baizdrenko, M., 1895. Rec.: Grinchenko B.D. Jetnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoj i sosednih s nej gubernijah. Rasskazy, skazki, predanija, poslovice, zagadki i pr. Pervyj vypusk. Chernigov, 1895, *Zoria*, № 18, 15 (27) veresnia, S. 358-359; Hnatiuk, V., 1896. Rec.: Grinchenko B.D. Jetnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoj i sosednih s nej gubernijah. Vypusk 1. Rasskazy, skazki, predanija, poslovice, zagadki i pr. Chernigov, 1895, st. 11+IV+308, *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, T. X, Kn. II, S. 45-49; Hnatiuk, V., 1897. Rec.: Grinchenko B.D. Jetnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoj i sosednih s nej gubernijah. Vypusk 2. Rasskazy, skazki, predanija, poslovice, zagadki i pr. Chernigov, 1895, st. 390, *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, T. XVIII, Kn. IV, S. 48-50; Komarov, M., 1896. Rec.: Grinchenko B.D. Jetnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoj i sosednih s nej gubernijah. Rasskazy, skazki, predanija, poslovice, zagadki i pr. Pervyj vypusk. Chernigov, 1895, *Zoria*, № 17, S. 338; Komarov, M., 1896. Rec.: Grinchenko B.D. Jetnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoj i sosednih s nej gubernijah. Rasskazy, skazki, predanija, poslovice, zagadki i pr. Vtoroj vypusk. Chernigov, 1896, *Zoria*, № 19, S. 379; Krims'kij, A., 1898. Rec.: Grinchenko B.D. Jetnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoj i sosednih s nej gubernijah. Rasskazy, skazki, predanija, poslovice, zagadki i proch. Dva vypuska: I – Chernigov, 1895 (st. IV + 308); II – Chernigov, 1896 (st. II + 390); *Jetnograficheskoe obozrenie*, T. 36, № 1, S. 168-178; Lazarevs'kij, O., 1895. Rec.: Grinchenko B.D. Jetnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoj i sosednih s nej gubernijah. Rasskazy, skazki, predanija, poslovice, zagadki i pr. Pervyj vypusk. Chernigov, 1895, *Kievskaja starina*, T. 51, dekabr', S. 112-113; Lazarevs'kij, O., 1896. Rec.: Grinchenko B.D. Jetnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoj i sosednih s nej gubernijah. Rasskazy, skazki, predanija, poslovice, zagadki i pr. Vtoroj vypusk. Chernigov, 1896, *Kievskaja starina*, T. LV, nojabr', S. 61-62; Pjasec'kij, A., 1898. Rec.: Grinchenko B.D. Jetnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoj i sosednih s nej gubernijah. Rasskazy, skazki, predanija, poslovice, zagadki i pr. Vtoroj vypusk. Chernigov, 1897, *Volyn*, № 36; Rec., 1897: Grinchenko B.D. Jetnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoj i sosednih s nej gubernijah. Rasskazy, skazki, predanija, poslovice, zagadki i pr. Dva vypuska. Chernigov, 1895 i 1896, *Vestnik Evropy*, T. 1, Kniga 1, Janvar', S. 413-414; Franko, I., 1899. Rec.: Grinchenko B.D. Jetnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoj i sosednih s nej gubernijah. T. III. Pesni. Chernigov, 1899, *Literaturno-naukovyi visnyk*, T. VI, № 5, S. 121-122;

- G., Polivka, 1899. Rec.: Grinchenko B.D. Jetnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoy i sosednih s nej gubernijah. Vyp. I. Rasskazy, skazki, predaniya, posloviy, zagadki i pr. Chernigov, 1895. S. IV+308, *Archiv für slavische Philologie*, T. XXI, S. 263-270; G., Polivka, 1899. Rec.: Grinchenko B.D. Jetnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoy i sosednih s nej gubernijah. Vyp. 2. Rasskazy, skazki, predaniya, posloviy, zagadki i pr. Chernigov, 1897. II+390 S., *Archiv für slavische Philologie*, T. XXI, s. 273-285; Th., Volkov., 1897. B.D. Hrintchenko, Etnograficheskie materialy, etc., 2 vol. Tchernyov, 1895–1896. *Revue des traditions populaires*, Tome XII, № 2, P. 123-124.
24. Rodinova, N.L., 2007. *Etnohrafichna diialnist Borysa Hrinchenka*, Avtoref. dys. kand. ist. nauk: 07.00.05. Kyiv, 24 s.
25. Rodionova, N., 2007. Etnohrafichnyi dorobok Borysa Hrinchenka pid chas perebuvannya na Chernihivshchyni, ISSN Online: 2518-1270. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, № 23, s. 93-98.
26. Sumtsov, N.F., 1910. *Diiachi ukrainskoho folkloru*, Kharkiv: Druk. «Pechatne dilo», 37 s.
27. Sherstiuk, H., 1910. Borys Hrinchenko i vkrainska shkola, *Svitlo*, Knyzhka persha, Veresen, S. 9-14.
28. Yaremenko, V., 2015. Etnohrafiia – nauka natsiivtorcha. *Hrinchenko Borys. Zibrannia tvoriv. Etnohrafichna spadshchyna. Kn. 1*, Kyiv, S. 8-28.
29. Yaremenko, V., 2017. Borys Hrinchenko v etnohrafichnii nautsi. *Hrinchenko Borys. Zibrannia tvoriv. Etnohrafichna spadshchyna. Kn. 3*, Kyiv, s. 7-14.
30. Yaremenko, V., 2017. Narodna pisnia yak etnohrafichne dzherelelo. *Hrinchenko Borys. Zibrannia tvoriv. Etnohrafichna spadshchyna. Kn. 2*, Kyiv, S. 7-18.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2020-28-49-57>
УДК 37.015.311-058.862:159.922.7

Лялюк Галина Миколаївна,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах

Львівського державного університету внутрішніх справ,

Львів, Україна.

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4819-6247

gala_psycholog@ukrnet.net

СУБ'ЄКТНИЙ ПІДХІД У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ-СИРІТ

Анотація. У статті актуалізовано проблему впровадження інноваційних підходів у вихованні дітей-сиріт в Україні, що перебувають у державних закладах опіки. Розглянуто основні положення особистісно-гуманістичної стратегії педагогічної парадигми, роль суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога та вихованця. Звернено увагу на те, що особистісна парадигма освіти стала домінуючою в сучасному періоді розвитку українського суспільства, системою методолого-теоретичних норм і стандартів та аксіологічних критеріїв, що розкривають характерологічну цілісність освітньо-виховного процесу та регулюють науково-дослідну та практичну інноваційну педагогічну діяльність. Особистісна парадигма виховання дітей-сиріт характеризується гуманістичним контекстом, та передбачає суб'єкт-суб'єктну взаємодію виховних стосунків (вихователь і вихованець – повноправні суб'єкти педагогічного процесу).